Kaja Kaźmierska

Wywiad narracyjny – technika i pojęcia analityczne

Metoda wywiadu narracyjnego należy do jednej z form uprawiania badań nad biografią. Określenie metoda jest nieprzypadkowe, gdyż jej autor – Fritz Schütze – zaproponował zwartą koncepcję badania opowieści o życiu, na jaką składają się: swoista technika zbierania materiału, w wyniku której otrzymujemy tzw. narrację o życiu oraz oparty o spójne założenia teoretyczne sposób jej analizy. Jedną z zalet tej koncepcji jest możliwość jej modyfikacji lub też częściowego wykorzystania np. przez posługiwanie się samą techniką wywiadu narracyjnego, czyli określonym sposobem zbierania materiału. Sytuacja taka ma miejsce w przypadku realizowanego projektu *Biografia a tożsamość narodowa*. Wywiad narracyjny jako technika stosowany był przez wszystkich jego uczestników, lecz tylko niektórzy posłużyli się proponowaną przez Schützego metodą analizy. Przedstawiając zatem podstawowe założenia tej metody skoncentruję się przede wszystkim na opisie samej techniki oraz po pierwsze, na tych tezach teoretycznych, które uzasadniają ideę zbierania tego rodzaju materiałów, po drugie zaś zostały wykorzystane przez autorów poszczególnych opracowań. Innymi słowy, ze względu na brak miejsca oraz orientację badawczą uczestników projektu, moim celem nie jest systematyczny opis metody wywiadu narracyjnego, lecz jedynie wybranych jej aspektów¹.

Wywiad narracyjny jako technika

Mimo określenia „wywiad”, zbieranie materiału, jakim są opowiadane historie życia, różni się od tradycyjnego, stosowanego w naukach społecznych narzędzia badawczego. Istotą wywiadu narracyjnego jest bowiem otrzymanie opowieści o życiu, nie będącej sumą odpowiedzi na stawiane pytania, lecz spontaniczną narracją, która nie jest zakłócona interwencją badacza. Celem wywiadu narracyjnego jest zatem uzyskanie od jednostki – nazywanej tu narratorem a nie respondentem – relacji o życiu lub wybranych jego fazach², w wyniku czego otrzy-

¹ Szczegółowy opis metody wywiadu narracyjnego Czytelnik może odnaleźć między innymi w następujących opracowaniach: F. Schütze (1983), H. Hermanns (1987), M. Prawda (1989).

² Rzecz jasna podjęcie takiej procedury zbierania materiału związane jest z określonymi założeniami teoretycznymi, które przedstawię dalej.

mujemy zwartą, niekiedy kilkugodzinną, opowieść narratora utrwaloną na taśmie magnetofonowej.

Zdawać by się mogło, iż pozostawienie narratorowi „wolnej ręki” czyni z wywiadu narracyjnego technikę łatwą, zaś badacza zwalnia z części obowiązków towarzyszących przeprowadzaniu tradycyjnego wywiadu (np. problemu doboru właściwie skonstruowanych pytań). W istocie jednak uzyskanie jakościowo dobrego wywiadu narracyjnego wymaga od badacza praktycznego wykształcenia określonych umiejętności. Omawiając poszczególne fazy wywiadu będę wskazywać na owe trudności, jak też na towarzyszące naszemu projektowi swoiste okoliczności, związane z jego tematem i tożsamością narratorów³.

A. Faza rozpoczęcia wywiadu. Mimo iż ta część kontaktu z narratorem nie zostaje nigdzie „udokumentowana”, jest ona jednak niezwykle istotna dla stworzenia atmosfery sprzyjającej opowiadaniu. Zadaniem badacza jest zdobycie zaufania narratora przez stworzenie klimatu sympatii i relaksu w prowadzeniu tzw. „zwykłej” rozmowy. Należy pamiętać, iż decyzja o podzieleniu się opowieścią o swoim życiu wiąże się z podjęciem intelektualnego, emocjonalnego, a także czysto fizycznego wysiłku, na który zarówno badacz jak i narrator muszą być przygotowani. Istotnym elementem projektującym tę sytuację jest magnetofon, którego pojawienie się, czy mające nastąpić włączenie, często peszy narratora. Zadaniem badacza jest więc również „oswojenie” narratora z tym przedmiotem.

B. Faza stymulacji do opowiadania. Zadanie badacza polega na wyjaśnieniu rozmówcy o jaki rodzaj wypowiedzi jest proszony. Należy więc zaznaczyć, iż badacza interesuje opowieść o **życiu narratora**, o jego **osobistych doświadczeniach**. Wyjaśnienie to musi być jednoznaczne i podkreślać, iż rozmówcę interesują losy tej konkretnej osoby. W przeciwnym razie może się zrodzić w narratorze przekonanie, iż wzorem innych technik badawczych, ma on reprezentować określoną grupę, przedstawiać jej opinię itp. Wtedy opowiadanie, jakie powstałoby w kolejnej fazie wywiadu nie będzie spełniać wymogów narracji o doświadczeniach biograficznych.

W przypadku prezentowanego projektu, stymulacją do narracji miała być wyrażona przez badacza prośba opowiedzi o tym, jak narrator przeżył wojnę. Została ona ujęta w następującą instrukcję:

Prowadzimy badania na temat osobistych doświadczeń Polaków związanych z II wojną światową i okresem tuż po jej zakończeniu. Interesuje nas to, jak przebiegały indywidualne losy ludzi, jak układały się koleje ich życia. Opracowania historyczne dotyczą wydarzeń i postaci szczególnie ważnych. Chcielibyśmy poprzez relacje biograficzne ludzi, którzy w różny sposób i w różnych okolicznościach przeżywali ten okres poszerzyć oficjalny obraz historii. Czy zechciałby P. opowiedzieć o tym fragmencie swojej biografii (swojego życia), który związany

³ Opisując sposób przeprowadzania wywiadu korzystam ze wspomnianego artykułu H. Hermannsa (1987).

jest z wojną, następnie zaś okresem powojennym, o wszystkim, co P. pamięta i co wydaje się P. ważne?

Jeśli coś będzie dla mnie niejasne w P. opowiadaniu lub będzie mnie interesowało więcej szczegółów, poproszę o wyjaśnienie na końcu, tak by nie przerywać P. opowiadania, zadam P. także kilka pytań dodatkowych.

Tak więc proszę opowiedzieć o tym jaka była P. sytuacja życiowa w chwili wybuchu wojny, następnie zaś jak układały się P. losy w czasie jej trwania i po jej zakończeniu.

Instrukcja ta służyć miała ujednoliceniu sposobu stymulacji do narracji, ale raczej przez jej treść niż formę. Nie była więc ona odczytywana narratorom lecz przedstawiana „własnymi słowami” przez przeprowadzającego wywiad.

C. Faza narracji. Stanowi ona podstawową część wywiadu, na którą składa się spontaniczna (tj. uprzednio nieprzygotowana), niezakłócona interwencjami badacza, opowieść o życiu. Zadaniem prowadzącego wywiad jest, więc wysłuchanie (niekiedy kilkugodzinnej) narracji bez zbędnych tj. zaburzających tok opowiadania, znaków werbalnej interakcji. Jak wskazują teksty opisujące wywiad narracyjny oraz zdobyte przez nas doświadczenie, nie jest to łatwa umiejętność. Wyrobiony przez tradycyjne techniki badawcze nawyk pytania, oraz potoczny schemat komunikacyjny niejako wykluczający milczenie jednego z partnerów interakcji, trudne są do wyeliminowania. Zwłaszcza, jeśli badacz styka się z interakcyjnie trudnymi sytuacjami np. chwilami przedłużającego się milczenia, gdy narrator poszukuje kolejnego wątku lub przeżywa swoje opowiadanie. Szczególnie te ostatnie sytuacje związane ze wzruszeniem, niekiedy płaczem trudne są zarówno dla narratora jak i badacza. Niełatwa jest też do opanowania podyktowana „naturalnym” impulsem chęć natychmiastowego uściślenia informacji przez od razu zadane pytanie. Ślady tego typu interwencji spotkać można w naszych wywiadach, zwłaszcza tych, które przeprowadzane były jako pierwsze, gdy uczyliśmy się techniki. Wywiady te służą jako cenny materiał, wskazujący jakie mogą być konsekwencje przerywania toku narracji. Najważniejszą z nich jest niedokończenie przez narratora danej części opowiadania, przez co dokonywana później analiza może być niekompletna. Reasumując, zadaniem badacza w tej części wywiadu jest podtrzymywanie interakcji przede wszystkim przy pomocy pozawerbalnych znaków służących wskazaniu, iż opowieść narratora jest ważna i interesująca.

Jak wspomniałam jest to umiejętność, którą zdobywa się poprzez praktykę. W istocie bowiem udział badacza w tej fazie wywiadu polega nie tylko na powstrzymaniu się od zadawania pytań, lecz uważnym słuchaniu i analizowaniu opowieści, co wykorzystane jest w następnej fazie wywiadu. Zanim przejdę do jej omówienia, pragnę zwrócić uwagę na przykład „pozytywnej” interwencji. Ma ona miejsce w wywiadzie z p. Bolkiem, gdzie narrator nie podjął początkowo, opisaną wyżej, stymulacji do narracji (zapewne była ona dla niego niejasna, bądź też nie potrafił on „wejść” w taką formułę narracji). Zamiast mówić o swoim życiu zaczął opowiadać „jak było”, dopiero po drugiej interwencji przeprowadzającego

wywiad (dwa razy ponowionym pytaniu o osobiste doświadczenia) narrator podjął właściwą z punktu widzenia wywiadu narracyjnego, opowieść o swoim życiu.

D. Kolejna faza wywiadu ma miejsce gdy jednostka definitywnie zakończy narrację. Wtedy badacz może zadawać pytania, na które składają się związane z wysłuchaną opowieścią wątpliwości oraz tzw. pytania teoretyczne. Zadawanie tych pierwszych wymaga wspomnianej już umiejętności uważnego i rzecz można „analitycznego” słuchania (w czasie narracji badacz może robić notatki). Ich celem jest wyjaśnienie nieścisłości, braku konsekwencji w opowiadaniu, niedokończonych wątków, bądź innych niezrozumiałych treści narracji. Jest to bardzo trudna faza wywiadu, dlatego zdarza się, iż szczególnie niedoświadczony badacz, może mieć trudności z wychwyceniem tych wszystkich zagadnień, które winny stać się przedmiotem jego pytań. Należy podkreślić, że jest to bardzo ważny moment wywiadu, gdyż zdobyte na tym etapie informacje służą potem analizie przyczyn dokonywanych przez narratora przemilczeń, niekonsekwencji w opowiadaniu itp.⁴ Drugą częścią tej fazy są pytania teoretyczne, dzięki którym uzyskujemy opinie narratora, jego dodatkowe komentarze, ważnych z punktu widzenia badanego problemu, tematów. Tutaj również przygotowaliśmy wskazówki do formułowania pytań, które zakreślały wspólne dla wszystkich pole zainteresowań:

- pytania o intencje, motywy, uczucia (co P. wtedy czuł? co P. kierowało? itp.)
- pytania o komentarze na temat „typowego” przebiegu zdarzeń, charakteru procesu czy instytucji np. czy była to typowa grupa partyzancka?, czy to było typowe zachowanie Niemców? Zadając takie pytania należy wykorzystać informacje biograficzne o wydarzeniach, osobach, kontaktach z „innymi” pojawiające się w narracji
- bezpośrednio pytania o opinie np. co sądzi P. o stosunku Polaków do Żydów w czasie wojny? Co dzisiaj myśli P. o Rosjanach, Niemcach itp.

Należy zaznaczyć, iż nie w każdym wywiadzie stawiane były poszczególne pytania. Często odpowiedź na nie znajdowała się w narracji. Stykaliśmy się też z sytuacjami interakcyjnie trudnymi, kiedy teoretycznie istniała możliwość postawienia danego pytania, biorąc jednak pod uwagę stan emocjonalny narratora, lub ujawnione w trakcie wywiadu cechy jego tożsamości, unikaliśmy stawiania niektórych pytań.

E. Ostatnią fazą jest zakończenie wywiadu, które polega na „normalizacji” sytuacji tj. wyłączeniu magnetofonu i prowadzeniu „luźnej” rozmowy. Ze względu na otrzymany materiał nie jest to faza tak istotna, jak pozostałe (choć niejednokrotnie badacz może uzupełnić informacje na temat narracji) jednak z punktu widzenia zawartego w idei wywiadu narracyjnego jego moralnego przesłania, jest to faza bardzo ważna. Kończąc spotkanie z osobą, która poświęciła swój czas i obdarzyła badacza zaufaniem, winien on z kolei poświęcić swój czas traktując narratora jako partnera w interakcji a nie jedynie „maszynkę do opowiadania”.

⁴ Problem ten zostanie omówiony dalej przy prezentacji wybranych zagadnień procedury analitycznej.

Jest to również czas na dyskusję kwestii spornych, różnicy poglądów, jakie mogły pojawić się między narratorem i badaczem.

Tak otrzymany materiał spisany zostaje z taśmy według szczegółowo określonej transkrypcji i poddany swoistej analizie.

Wybrane elementy teorii wywiadu narracyjnego oraz niektóre aspekty jego analizy

Opisana wyżej procedura zbierania materiału podyktowana jest określonymi tezami teoretycznymi. Podstawową z nich jest założenie, iż istnieje „homologia między strukturą organizacji doświadczenia wydarzeń w życiu a strukturą autobiograficznej narracji” (Hermanns 1987). Oznacza to np., iż fazy biografii doświadczone przez jednostkę w jej „realnym” życiu odtwarzane są w takim samym porządku w strukturze narracji. Dzięki czemu narracja doświadczeń biograficznych odkrywa co stało się w przestrzeni społecznej z punktu widzenia uczestniczących i działających w niej jednostek (Schütze b.d.w.). Owa rekonstrukcja przebiegu życia dokonywana w narracji (będącej zwartym opowiadaniem, w którym przytaczane zdarzenia są ze sobą powiązane) ma na celu odtworzenie sekwencji zdarzeń ukazujących, swoistą dla życia człowieka, ciągłość doświadczenia biograficznego. Zadaniem narracji ma być więc dostarczenie informacji o procesualnym przebiegu zdarzeń w biografii, dzięki czemu badacz może analizować interesujące go zjawiska nie poprzez opis statycznych stanów, lecz przez wskazanie jak dane zjawisko powstało, rozwijało się i ewentualnie zaniknęło. Podstawową zaletą wywiadu narracyjnego nie jest zatem to, iż pomaga on w zebraniu informacji na temat zdarzeń, które nie mogą być uzyskane przy pomocy innych technik badawczych, lecz to, iż tylko w narracji jednostka dokonuje **procesualnej** rekonstrukcji zdarzeń (Hermanns 1987).

W wymiarze indywidualnej biografii procesualność ujawnia się w sekwencji określonych przez Schützego struktur procesowych. Pozwala to porównywać jednostkowe losy biograficzne i badać, z jednej strony swoiste formy przebiegu ludzkiego życia, z drugiej zaś strony ich uwikłanie w procesy społeczne. Narracja daje też możliwość ujawnienia światów i procesów społecznych związanych z przebiegiem biografii.

Aby przedstawione tu w bardzo ogólnym zarysie podstawowe założenia teoretyczne wywiadu narracyjnego pozostawały w mocy, otrzymana narracja musi spełniać pewne warunki. Jednym z nich jest realizacja określonej przez Williama Labova i Joshue Waletzky’ego reguły, iż wskazana homologia między strukturami doświadczenia a porządkiem opowiadania zachodzi wtedy, gdy mamy do czynienia ze spontanicznie wytworzoną (tj. nieprzećwiczoną i nierutynizowaną), wobec partnera interakcji, narracją (Schütze b.d.w.). Dlatego tak ważnym dla dalszej analizy jest szczegółowe spisanie wywiadu z taśmy zgodnie z symbolami

zapisu pozwalającymi ustalić liczne, także pozawerbalne cechy interakcji oraz sposób tworzenia się w niej narracji⁵.

Warunkiem podjęcia analizy jest ustalenie schematu komunikacyjnego wywiadu przez stwierdzenie jego autentycznej spontaniczności oraz wyłonienie fragmentów narracyjnych, opisowych i argumentacyjnych. Zabieg ten służy przede wszystkim określeniu proporcji między poszczególnymi fragmentami wywiadu, w którym narracja zazwyczaj pełni rolę dominującą (Schütze b.d.w.). Na tym etapie dokonujemy też oceny jakości materiału przez wskazanie jego stopnia indeksacji (*degree of indexicality*), na który składają się dostateczna szczegółowość opisu, przytaczanie scen interakcyjnych, cytowanie wypowiedzi własnych oraz innych, pojawiających się w opowiadanej historii życia itp. (Hermanns 1987).

Ustalenie schematu komunikacyjnego jest ważne również ze względu na założenie mówiące, iż w narracji jednostka rekonstruuje procesualny przebieg zdarzeń, zaś w części argumentacyjnej podejmuje, z teraźniejszej perspektywy, próby wyjaśnienia sobie i słuchaczowi motywów ówczesnych działań, prezentuje teorie na temat własnej tożsamości, dokonuje oceny swojego życia.

Rozróżnienie to należy uznać za kolejną zaletę wywiadu narracyjnego. Umożliwia ono bowiem dokonanie identyfikacji (i zarazem porównania) fragmentów narracyjnych, informujących o przebiegu zdarzeń wobec stwierdzeń o charakterze „ideologicznym”, wskazujących przede wszystkim na to, co jednostka myśli niezależnie od tego, co robi (Hermanns 1987). Rozróżnienie to jest też obecne w tekstach opracowań raportu.

Kolejnym ważnym etapem analizy tekstu wywiadu jest jego strukturalny opis. Zmierza on do ustalenia, przy pomocy struktur procesowych, biograficznych i społecznych procesów wynikających z narracji. Cel ten zostaje osiągnięty dzięki analizie pracy komunikacyjnej narratora. Składa się na nią strukturalny opis tekstu, czyli podzielenie go na części, które wyróżnione są ze względu na tematyczny porządek zdarzeń, styl ich prezentacji, zmiany perspektywy przedstawień itd. Po zdefiniowaniu poszczególnych wypowiedzi określa się ich powiązania w porządku sekwencyjnym oraz rodzaje wzajemnych zależności (np. hierarchicznego nadbudowania jednych części tekstu nad innymi). Ten etap pracy nad tekstem jest kluczowym elementem analizy, której efekty poznajemy w dokonanym przez badacza opracowaniu (Schütze b.d.w.).

Ze względu na brak miejsca pominę szczegółowy opis zalecanej procedury analitycznej i skoncentruję się jedynie na tych jej efektach, które obecne są w tekście raportu. Przy czym przez określenie „efekty” rozumiem tu nie tyle rodzaj dokonywanych z perspektywy metody wywiadu narracyjnego, analiz (tak rozumiany

⁵ Oto podstawowe symbole zapisu przyjęte w prezentowanym projekcie: bardzo – podkreślenie oznacza z naciskiem wypowiedziane słowo lub zdanie; / przedzielenie wyrazu lub zdania oznacza nagle przerwanie danej wypowiedzi;.... milczenie; [połączenie klamrą wypowiedzi narratora i słuchacza oznacza równoczesne mówienie. Ponadto w nawiasach zamieszczaliśmy komentarze dotyczące tempa opowiadania sposobu artykulacji, emocji jakie okazywali narratorzy.

efekt poddany jest ocenie Czytelnika) lecz wybrane terminy teoretyczne, którymi posługują się autorzy raportu przyjmujący perspektywę badawczą Fritza Schütze-go. Należą do nich komentarz teoretyczny, konstrukcja w tle, przesłonięcie, komentarz argumentacyjny, koda. Po wyjaśnieniu powyższych terminów dokonam opisu tzw. struktur procesowych.

Komentarze teoretyczne ukazują stosunek jednostki do opowiadanych wydarzeń biograficznych. Umieszczane są zazwyczaj na końcu poszczególnych części narracji i służą ich podsumowaniu, formułowaniu ocen oraz komentowaniu opowiedzianych doświadczeń biograficznych. Komentarze teoretyczne pojawiające się w innych miejscach narracji wprowadzają „nieporządek opowiadania” (*narrative disorder*). Rozpoznany na poziomie werbalnej realizacji „nieporządek” wskazuje, iż jednostka ma jakieś problemy z poddaną retrospekcji fazą życia, bądź ze swoją tożsamością i podczas narracji stara się w określony sposób z nimi uporać (np. przez przesłonięcie – patrz dalej – niektórych doświadczeń, lub przeciwnie ich odkrywanie i wyjaśnianie wobec siebie i słuchacza) (Schütze, b.d.w., 1984).

Konstrukcja w tle (*Hintergrundkonstruktion, background construction*) jest włączonym w główną linię narracji opowiadaniem, którego zadaniem staje się uściślenie, wyjaśnienie a czasem upiększenie podstawowej narracji. Dwie pierwsze przyczyny pojawiania się konstrukcji w tle związane są ze, wskazanymi przez Schütze’go, podstawowymi wymogami narracji decydującymi o tym, iż tworzona spontanicznie opowieść jest logiczna, uporządkowana i ma określoną strukturę⁶. Konstrukcje w tle są wpisane w części narracyjne i nie mogą być wyprodukowane poza nimi. Są one wprowadzane do głównej linii opowiadania tam, gdzie istnieje nieporządek w strumieniu odtwarzanych zdarzeń, aby zachować ich wiarygodność rozumianą zarówno jako prezentację uporządkowanego ciągu zdarzeń jak i wyjaśnienia rodzaju towarzyszących tym zdarzeniom doświadczeń (Schütze 1992).

Przykładem tej ostatniej sytuacji jest omawiany przez Schütze’go przypadek byłego żołnierza Wehrmachtu, w narracji którego pojawia się konstrukcja w tle w celu określenia źródła, rodzaju i intensywności uczuć narratora składających się na towarzyszące mu przez całe życie poczucie winy spowodowane bezsilnością. Przy czym pojawienie się tej konstrukcji w tle nie tylko uprawomocnia tworzony przez narratora przekaz, lecz również wskazuje na istotne momenty przesłonięcia trudnych dla niego problemów. Zawiera ona relację o traumatycznych doświadczeniach, które nie pojawiły się we właściwym dla nich porządku głównego toku opowiadania. Na treść konstrukcji w tle składa się bowiem opowiadanie związane

⁶ Na wymogi narracji składają się: 1) wymóg kondensacji – jednostka nie jest w stanie opowiedzieć wszystkiego, dokonuje więc wyboru i ogranicza się do podstawowej linii opowiadania; 2) wymóg wchodzenia w szczegóły – jeśli narrator zaczął mówić o czymś musi, przez zasadę implikacji, powiedzieć o kolejnych zdarzeniach aby jego wypowiedź była zrozumiała; 3) wymóg zamknięcia formy tekstualnej – jednostka musi zawsze doprowadzić do końca opowiadany epizod, wydarzenie itp.

z doświadczeniami wojennymi, które powinno być opowiedziane we wcześniejszej fazie narracji, jej autor wprowadza je zaś dopiero w momencie opowiadania o kłopotach rodzinnych mających miejsce daleko po wojnie (Schütze 1992).

Pojawiająca się w takim kontekście konstrukcja w tle związana jest z kolejnym pojęciem formalnym służącym analizie tekstu, jakim jest **przesłonięcie** (*Ausblendung*) (Schütze 1989). Oznacza ono częściowe lub całkowite pominięcia czy też luki w relacji doświadczeń biograficznych. Schütze wyróżnia dwa typy przesłonięć:

1. **Przesłonięcia terażniejsze** tj. dokonywane z perspektywy aktualnej rekonstrukcji doświadczeń biograficznych. Ich zadaniem jest maskowanie ówczesnych doświadczeń biograficznych wobec partnera interakcji i wyobrażonej publiczności wywiadu. Przesłonięcia terażniejsze są łatwe do ustalenia w wyniku strukturalnej analizy tekstu, gdyż wyraźnie zaburzają tok narracji np. przez brak realizacji jej podstawowych wymogów (por. przypis 6). Efektem tego rodzaju przesłonięć są zatem sprzeczności i napięcia w prezentacji doświadczeń biograficznych, nieuzasadnione urwanie opowiadania, formułowanie uogólnień nie wynikających z prezentowanych wcześniej doświadczeń biograficznych.
2. **Przesłonięcia ówczesne** – są przez narratora niezamierzone i zakłada się, iż oddziaływały one na dalsze doświadczenia biograficzne jednostki w relacjonowanej fazie historii życia. Przesłonięcia ówczesne są trudniejsze do ustalenia, w ich identyfikacji pomocna jest czwarta, opisana wyżej faza wywiadu (pytania o niejasne dla słuchacza fragmenty narracji). Mogą one w różny sposób oddziaływać na aktualną prezentację biografii. Po pierwsze, mogą ciągle pełnić dominującą funkcję w relacji o doświadczeniach biograficznych. Efektem tego stają się uderzające luki w wiedzy o ówczesnych okolicznościach, czy też brak wiązania informacji z tłumaczącym je ogólnym wzorem interpretacji. Po drugie, mogą stać się przedmiotem refleksji i „pracy biograficznej” narratora dokonanej w czasie między relacjonowanymi doświadczeniami a wywiadem. Przykładem takiej sytuacji może być wspomniany wyżej cel pojawienia się w narracji konstrukcji w tle, a także podejmowanie refleksji nad ówczesnym przebiegiem wydarzeń oraz innymi możliwymi punktami widzenia, czy też wskazywanie przez narratora niezgodności między ówczesną a terażniejszą perspektywą (Schütze 1989).

W opracowaniach raportu pojęcie przesłonięcia jest wykorzystywane przede wszystkim przy badaniu uprzedzeń, które będąc doświadczeniem selektywnym i opartym o z góry przyjętą negatywną tezę o innej grupie etnicznej, prezentowane są w narracjach między innymi również jako szczególna forma przesłonięć.

W **komentarzu argumentacyjnym** narrator stara się wyjaśnić wobec siebie i słuchacza problemy nierozwiązane w poprzednich fazach jego biografii. Komentarz ten występuje przed zakończeniem opowiadania (poprzedza kodę – patrz

dalej) gdyż narrator czuje potrzebę skomentowania tego rodzaju doświadczeń, odniesienia ich do własnej koncepcji siebie (Schütze, b.d.w., 1984).

Koda – czyli zakończenie opowiadania jest jedną z reguł tworzonych „na żywo” narracji. Jej celem staje się, zgodnie z zasadami tego schematu komunikacyjnego, powiązanie przeszłego wymiaru opowiadanych zdarzeń z teraźniejszą perspektywą. W kodzie narrator dokonuje podsumowania wpływu ówczesnych doświadczeń na jego obecną sytuację szczególnie w wymiarze transformacji własnej tożsamości. Koda składa się z dwóch części. W pierwszej narrator dokonuje podsumowania swojej opowieści i oceny skutków zawartych we wcześniejszych fazach biografii doświadczeń. W drugiej części „zamyka” przeszłość przechodząc do artykułowania wypowiedzi z teraźniejszej perspektywy (Schütze, b.d.w., 1984).

Strukturalna analiza tekstu prowadzi do wyznaczenia podstawowych procesów biograficznych danej narracji, czyli określenia opisanych przez Schützego czterech tzw. struktur procesowych. Zostały one wygenerowane przez „teoretyczne wysycenie” (Anselm Strauss) dokonane przez analizę ponad stu wywiadów narracyjnych:

1. **Biograficzne schematy działania** (*biographische Handlungsschemata, biographiactal action schemes*) – odpowiadają intencjonalnej zasadzie biografii. Jednostka posiada własny plan realizacji określonych zamierzeń w życiu oraz pracy nad własną tożsamością i stara się ów projekt realizować. Ten rodzaj struktury procesualnej reprezentuje więc intencjonalnie zaprojektowane działania, podejmowane przez jednostkę dla realizacji określonych planów (np. zaplanowana i konsekwentnie realizowany plan kariery zawodowej).
2. **Wzorce instytucjonalne** (*institutionelle Ablaufsmuster, institutional schedules for organizing biographies*) – reprezentują sytuację, w której działanie jednostki podporządkowane jest instytucjonalnie określonym wzorcem. Jednostka zaś akceptuje stawiane wobec niej oczekiwania, stara się im podporządkować i realizować je w swojej biografii. Rzecz jasna uwarunkowania instytucjonalne nieprzerwanie regulują życie członków społeczeństwa. Stają się one dla jednostki podstawową strukturą orientacji biograficznej, wtedy gdy zyskują w jej formie doświadczenia biograficznego rolę dominującą (np. realizacja kariery zawodowej)
3. **Trajektorie** (*Verlaufskurven, trajectories*) – reprezentują taką formę doświadczenia, w której jednostka poddana zostaje zewnętrznym, niezależnym od jej woli, okolicznościom wpływającym na jej biografię (np. nagła choroba, śmierć bliskiej osoby, wojna). Trajektoria związana jest więc z nową dla jednostki sytuacją, w której traci ona kontrolę nad swoim życiem, gdyż wszelkie dotychczasowe wzorce orientacji stają się nieadekwatne. W trakcie tego wielofazowego procesu jednostka powoli wypracowuje nowe interpretacje aby w końcu opanować narzucone jej życiu okoliczności. Jest to proces długi, składający

się z wielu etapów szczegółowo opisanych przez Schützego⁷. Trajektoria odpowiada biograficznej zasadzie doznawania, a jej podstawowym rodzajem doświadczenia jest cierpienie.

4. **Biograficzne metamorfozy** (*Wandlungsprozesse, biographical metamorphoses*) – reprezentują nieoczekiwaną, pozytywną zmianę w życiu jednostki umożliwiającą diametralną przemianę jej dotychczasowego życia. Przy czym cechą charakterystyczną powstania nieoczekiwanych możliwości jest to, iż nie mogą być one wprowadzone przez biograficzny schemat działania (np. odkrycie w sobie nieznanej zdolności, wielka wygrana na loterii) (Schütze 1981, b.d.w.).

Jak wspomniano, ustalenie struktur procesowych będących zarówno formami prezentacji jak i doświadczeniami biograficznymi, jest uwieńczeniem etapu strukturalnej analizy tekstu i prowadzi do wyznaczenia społecznych i biograficznych procesów wynikłych z narracji. Należy przy tym podkreślić, iż poszukiwanie struktur procesowych w danej narracji nie prowadzi jedynie do ich identyfikacji, lecz zakłada opis ich wewnętrznej dynamiki oraz określenie w danej biografii procesu przechodzenia jednej struktury w inną.

Kompletną pracę nad tekstem uzupełnia kolejny etap tzw. **analitycznej abstrakcji**, kiedy badacz stara się wyłonić z tekstu kategorie wspólne innym narracjom oraz te, które są swoiste dla aktualnie badanej narracji i czynią z niej wobec innych przypadek kontrastowy. Kolejne kategorie generowane są aż do ich teoretycznego wysycenia. Niektóre opracowania niniejszego raportu zawierają rezultaty tego kroku analizy. Dodatkowo zmierza on do odkrycia pracy teoretycznej narratora (*self-theoretical work*). Analiza komentarzy teoretycznych dokonywana jest już we wcześniejszej fazie pracy nad tekstem, teraz badacz koncentruje się na rekonstrukcji teorii siebie z biograficznych komentarzy i odniesieniu ich do faktycznych wydarzeń życia tak, jak zostały one przedstawione w narracji. Zaobserwowanie niezgodności wskazuje na silne problematyzowanie tożsamości narratora w jego życiu (np. w wyniku traumatycznych przeżyć, bądź takich, których teraz się wstydzi, które zaburzają jego koncepcję siebie). Przy czym analizę tej niezgodności wspierają swoiste cechy tekstu np. zaburzenie porządku narracji porządkiem argumentacji, bądź dokonywanie opisanych wyżej przesłonieć. Drugim aspektem powyższych ustaleń jest wskazanie na socjobiograficzne funkcje określonych teorii siebie (np. legitymizacja trudnych faz życia, wątpliwych działań itp.). Ustalenia te są szczególnie ważne dla przedmiotu wspólnie podjętych badań nad wojenną biografią i poczuciem tożsamości narodowej Polaków. Dlatego również efekty tego etapu pracy nad tekstem obecne są w opracowaniach prezentowanych przez niektórych autorów raportu.

⁷ Koncepcja trajektorii mająca swe źródło (choć w nieco odmiennym rozumieniu) w analizach Anselma Straussa, jest najgruntowniej opracowaną przez Fritza Schützego strukturą procesową (por. Riemann, Schütze 1992). Również część raportu opracowana przez Alicję Rokuszewską-Pawełek zawiera bardziej szczegółowy opis trajektorii.

Jak zaznaczyłam na wstępie celem moim było przedstawienie jedynie wybranych aspektów teorii wywiadu narracyjnego i tych terminów, związanych z procedurą analityczną, które stosowane są przez poszczególnych autorów raportu. Raz jeszcze należy podkreślić, iż proponowana przez Schützego koncepcja badań biograficznych wykorzystywana jest przez autorów raportu w różnym stopniu, poczynając od jej całkowitej akceptacji⁸, a kończąc na przyjęciu zupełnie innej opcji teoretycznej towarzyszącej analizie wywiadu narracyjnego, który pozostaje w tym przypadku jedynie narzędziem dostarczania określonych informacji. Ponieważ autorzy poszczególnych części raportu komentują przyjętą przez siebie perspektywę teoretyczną, Czytelnik bez trudu będzie mógł ją zidentyfikować w kolejnych opracowaniach.

Należy przy tym podkreślić, iż zebrany w opisany sposób, materiał przedstawia wyjątkową wartość. Po pierwsze, poprzez fakt, iż może być on analizowany z perspektywy różnych nastawień teoretyczno-metodologicznych. Po drugie zaś, jest on częścią historii oralnej II wojny światowej, a zatem cennym materiałem, który nigdy się nie zdezaktualizuje, przeciwnie, biorąc pod uwagę wiek narratorów, z czasem nabierać będzie coraz większej wartości. Proponowana zaś przez Schützego metoda badań biograficznych umożliwia wielokrotny powrót do materiału i każdorazowo odkrywanie w nim nowych, jeszcze nie poddanych analizie, wymiarów indywidualnej biografii oraz związanych z nią procesów społecznych.

Bibliografia

- Czyżewski M., Rokuszewska-Pawełek A., 1989–1990, *Analiza autobiografii Rudolfa Hössa*, „Kultura i Społeczeństwo”, w trzech częściach: nr 2/1989, s. 35–65, nr 3–4/1989, s. 163–181, nr 1/1990, s. 119–135.
- Hermanns H., 1987, *Narrative Interview – A New Tool for Sociological Field Research*, [w:] *Approaches to the Study of Face-to-Face Interaction*, „Folia Sociologica” 13, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 43–56.
- Prawda M., 1989, *Biograficzne odtwarzanie rzeczywistości (o koncepcji badań biograficznych Fritza Schütze)*, „Studia Socjologiczne”, nr 4, s. 81–98.
- Riemann G., Schütze F., 1987, *Some Notes on a Student Research Workshop on Biography Analysis, Interaction Analysis and Analysis of Social Worlds*, „Biography and Society Newsletter” nr 8, s. 54–70.
- Riemann G., Schütze F., 1992, *Trajektoria jako podstawowa koncepcja teoretyczna w analizach cierpienia i bezładnych procesów życiowych*, „Kultura i Społeczeństwo” nr 2, s. 89–109.

⁸ Przez „całkowitą akceptację” rozumiem przede wszystkim przyjęcie takiej samej perspektywy uprawiania badań nad biografią. Proponowana przez F. Schütze metoda (mimo zwartości i logiczności koncepcji) pozostaje, jak zaznacza autor, otwartą formułą, podatną na twórcze modyfikacje i uzupełnienia. Przykładem tego rodzaju pracy może być analiza biografii Rudolfa Hössa dokonana przez M. Czyżewskiego i A. Rokuszewską-Pawełek (1989–1990).

- Schütze F., (b.d.w.), *Outline for the Method of Biography Analysis*, maszynopis.
- Schütze F., 1981, *Prozessstrukturen des Lebensablauf*, [w:] J. Matthes, M. Pfeinfenberger, M. Stosberg (red.), *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*, Nürnberg, s. 67–156.
- Schütze F., 1983, *Biographieforschung und narratives Interview*, Neue Praxis, t. 13, s. 283–293.
- Schütze F., 1984, *Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens*, [w:] M. Kohli, G. Robert (red.), *Biographie und soziale Wirklichkeit*, Metzler, Stuttgart, s. 78–117.
- Schütze F., 1989, *Kollektive Verlaufskurve oder kollektiver Wandlungsprozess. Dimensionen des Vergleichs von Kriegserfahrungen amerikanischer und deutscher Soldaten im Zweiten Weltkrieg*, „Bios: Zeitschrift für Biographieforschung und Oral History”, 1: 31–110.
- Schütze F., 1992, *Pressure and Guilt: War Experiences of a Young German Soldier and their Biographical Implications* (Part 1), „International Sociology” 7(2), s. 187–208.
- Schütze F., 1992, *Pressure and Guilt: War Experiences of a Young German Soldier and Their Biographical Implications* (Part 2), „International Sociology” 7(3), s. 347–367.